

Turkish Studies

Comperative Religious Studies

Volume 13/25, Fall 2018, p. 275-289
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14450
ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Kasım 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY - Dr. Öğr. Üyesi Uğur ERMAN

This article was checked by iThenticate.

İBNÜ'L-CEZERİ VE HADİS İLMİ

Bayram KANARYA*

ÖZET

İslam medeniyet tarihi boyunca farklı disiplinlerde eser telif eden bir çok alim yetişmiştir. Bu alimlerden biri 833/1429 yılında vefat eden, başta kıraat olmak üzere hadis, siyer ve İslam tarihi alanlarında bir çok eseri bulunan İbnü'l-Cezeri'dir.

Şiirde akıcılığın olması, uzun cümlelerin ihtisar edilmesi ve talebenin metni kolayca ezberlemesine yardımcı olunması gibi hususlardan dolayı bazı alimler eserlerini manzum olarak yazmışlardır. Bu çalışmada İbnü'l-Cezeri'nin hadis usûlüne dair manzum olarak kaleme aldığı ve 370 beyitten oluşan *el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* isimli eseri incelenmiştir. Bu eser üzerine Sehâvî (902/1497) *el-Ğâye Şerhu Metni İbni'l-Cezerî el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* adında geniş bir şerh kaleme almıştır. İbnü'l-Cezerî bu eserinde hadis usûlünün neredeyse bütün meselelerine temas etmiştir. Hadislerin sıhhat tespitinde isnad merkezli bir yaklaşımı benimsediği görülen müellif, rical ilimine ve ravinin kimliğine özellikle önem vermiş bu çerçevede Rivâyetu'l-Ekâbir Ani'l-Esâğir, Rivâyetu'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifetu'l-İhve ve'l-Ehevât, el-Künâ, el-Esmâ, el-Elkâb ve'l-Ensâb literatürünün bilinmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

Çalışmada temelde dört konu tartışılmıştır: Eserin İbnü'l-Cezeri'ye aidiyeti, eserin şekil ve muhteva açısından değerlendirilmesi ve eserde hadis usûlü açısından öne çıkan noktalar. Âli isnad vurgusu, hadis ile ilgilenen kimselerin edeb ve erkâna riayet etmesi, hadis kitaplarını sıhhat açısından derecelendirme gayreti ve rivayetlerin aktarımında titiz olunması gerektiğine yönelik vurgular eserde baskın olarak yer almaktadır. Bu çalışmada İbnü'l-Cezeri'nin hadis ilmine katkısı ile onun hadisçilik yönünün tahlil edilmesi hedeflenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, E-posta: bayramkanarya@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Cezerî, Hadis, Hadis Usûlü, el-Hidâye fi İlmi'r-Rivâye.

IBN AL-JAZARİ AND DISCIPLINE OF HADİTH

ABSTRACT

Throughout the history of Islamic civilization, many scholars who have written works in different disciplines have been trained. One of these scholars is Ibn al-Jazarî who died in 833/1429. He wrote up many works particularly in the field of recitation (kırâah), hadith, prophetic biography and İslamic history.

Some scholars have written their papers in verse (manzûm) due to the fluency in poetry, shortening of long sentences and helping the students easily memorize the text. In this study was examined Ibn al-Jazarî's book named *al-Hidâya fi İlmi'r-Rivâyah* which composed of 370 couplets written in verse/poetic about methodology of hadith. Sahavî (d. 902/1497), wrote a broad commentary on this work called *el-Gâyeş Şerhu Metni Ibn al-Jazarî al-Hidâyah fi İlmi'r-Rivâyah*. In this work, Ibn al-Jazarî referred to almost all the issues of the hadith. He has adopted isnad-centered approach to the accuracy of hadiths and paid particular attention on knowledge of transmitters and their identities. In this context, he pointed out the following literature: Rivâyatu'l-Akâbir Ani'l-Asâğır, Rivâyatu'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifatu'l-İhvah ve'l-Ahavât, al-Kunâ, al-Asmâ, al-Alkâb ve'l-Ansâb.

In the paper, basically four topics were discussed: Belonging the work to Ibn al-Jazarî, evaluation of the work in terms of shape and content and the outstanding points in terms of the hadith in the book. In addition, we should mention that the following issues are dominant in the work: Âli isnad, conforming traditionists to the rules of good manners (âdab), the effort of grading hadith books in terms of accuracy (sihhat) and to be meticulous in the transfer of narrations. As a result of this study, it is aimed to analyze the hadith aspect of Ibn al-Jazarî with his contribution to the Hadith discipline.

STRUCTURED ABSTRACT

Throughout the history of Islamic studies, many scholars who have left their mark on their own period and later periods have been trained. One of these scholars is Ibn al-Jazarî, who holds an important place with his knowledge and experience in the field of hadith, prophetic biography and Islamic history. Great scholar Ibn al-Jazarî has had important works on the hadith. Some of his works about hadith discipline are as follows: *el-Hisnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*, *Miftâhu'l-Hisni'l-Hasîn*, *el-Mes'adu'l Ahmed fi Hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, *Bi'setu'l-Alim min Kelâmi Ebi'l-Kâsim*, *Mukaddimetu İlmi'l-Hadis*, *Esne'l-Metâlib fi Menâkibi Seyyidina Ali b. Ebî Tâlib*, *Şerhu'l-Mesâbih*, *Fedâilü'l-Kur'an* (İbnü'l-Cezerî, 2008, p. 20 (mukaddime); Yüksel, 2016, p. 201-203; Altıkulaç, 1999, p. 556). In this study, his work named *al-Hidâyah fi İlmi'r-Rivâyah*, which we believe best reflects the aspect of hadith, has been evaluated in terms

of form, content and methodology. He wrote his work named *al-Hidâyah fî İlmi'r-Rivâyah* in the style of poetry. It is not regard something as strange that he wrote his work in a poetic language. He also wrote with this style a book called *Muqaddimah* which is considered as one of the sources of reference in the knowledge of the Qur'an.

There is almost no conflict with *al-Hidâye fî İlmi ihr-Rivâye* about Ibn al-Jazari's belonging. The work of *al-Hidâyah fî İlmi'r-Rivâyah* is almost certain to belong to Ibn al-Jazarî. For example Hâcî Halife (d. 1067/1657) in his book *Keşfu'z-Zunûn* stated that *al-Hidâyah* belonged to Ibn al-Jazarî and listed the first couplets of the work. Sehâvî (d. 902/1497) has written a large and voluminous commentary on this work with the name of "*el-Ğâye Şerhu Metni İbnü'l-Cezerî el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*".

The work has begun with an introduction to praise to Allah (Sehâvî, p. 2, 13). In the work, almost every subject related to the methodology of hadith has been dealt with in detail, sometimes by pointing, or by giving examples of hadiths. The work begins with the first chapter about the moral of hadith students.

One of the things that we see useful is that the author attached special importance to the learning of transmitters (râvî) and stated the layers of transmitters (tabakah). To know the date of birth-death of transmitters (râvî) is important in terms of hadith discipline. This will provide us accurate information about as to whether disconnection in the isnad and the status of the hadith.

It is possible to list some issues that are noteworthy in terms of the methodology of hadith:

Emphasis of âli isnad: Âli isnad, means the sened network which brings the hadith to the Prophet through the shortest way (Kocyigit, 1998, p. 151). The author, at the beginning of his work, said that those who deal with the science of hadith should make a special effort to understand narratives of âli isnad.

Effort of grading hadith books: The author mentioned the sahihayn in first place in context authentic hadith. In other words, he accepted Bukhari and Muslim the same degree. Then, respectively expressed, Sunen of Tirmidhi, Abu Dawud, Nesai and Ibn Maja. Later on, he passed to the works written method of Musnad. He described Hanbel's Musnad as the most finest Musnad

Avoid of sense bigotry (taassub) in narratives: The author emphasized the need to avoid sectarian and ideological approaches in the hadith (narratives).

Stickle in the narrations: According to the author, transmitter (râvî) must be aware of the nahiv, sarf and linguistic knowledge in order to be able to be correctly transmitted narratives to the next generations.

Wooziness of trust transmitter (ikhtilat): The wooziness (ikhtilat) is weakness of mental abilities towards the end of the life or loss of memory (Aydinli, 2013, p. 130).

In summary, in our paper, Ibn al-Jazarî's *al-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* was examined and the following conclusions were reached:

1- In the book, which was written poetically, information about almost every issue of the methodology of Hadith was found besides simple, short and fluent style was used.

2- The author did not mention the sources which he used in the work. In my opinion Ibnü'l-Cezerî has benefited the works of Râmhürmüzî and İbn Salah in terms of form, content and methodology.

3- The author, who seems to have attributed importance to the identity of Ravi, adopted approach of isnad-centered. He, therefore, drew attention to these works: Rivâyetü'l-Ekâbir Ani'l-Esâgîr, Rivâyetü'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifetu'l-İhve ve'l-Ehevât, el-Künâ, el-Esmâ, el-Elkâb ve'l-Ensâb

4- It will be useful to gain both ibn al al-Jazarî's *al-Hidayah fî İlmi'r-Rivayah* and the commentary of this book Sehavî's *al-Gâye fî Şerhi'l-Hidâye* as a new classifications and methodology.

Keywords: Ibn al-Jazarî, Hadith, Methodology of Hadith, al-Hidâyah fî İlmi'r-Rivayah.

Giriş

Herhangi bir metni nazım üslûbuna dökmek, özel bir gayret ve kabiliyet gerektirmektedir. Nazımın, nesirde olmayan kendine ait bir dili, kâfiyesi, etkileyiciliği ve ahengi bulunmaktadır. Buna ek olarak nazmedenin çevrilecek metne vukûfiyetinin olması, onu içselleştirmesi ve önemli noktaları kaçırmaması gibi önemli bir yanı da bulunmaktadır. Metinde olup nazma yansıtılmayan bir nokta, aktarılacak konunun bantelini oluşturabilmekte, bu da konunun anlaşılmasına ya da eksik anlaşılmasına yol açabilmektedir.

İslam medeniyetinde hadis, edebiyat ve tasavvuf gibi farklı ilmî disiplinlere ait nazım türleri gelişmiştir. Bu faaliyetin temel sebepleri arasında şiirde akıcılığın olması, uzun cümlelerin ihtisar edilmesi ve talebenin metni kolayca ezberlemesine yardımcı olunması gibi hususlar gelmektedir. Bilinen bir husustur ki ilim talebesinin kısa, öz, veciz ve fesahat özelliklerini ihtiva eden metinleri ezberlemesi, uzun cümlelerle kurulan metinlere nispeten hem daha kolay olmakta hem de bu bilgiler daha kalıcı olmaktadır (Dündar, 2013, s. 413-414). Özellikle klasik medreselerin sistematik bir hale gelmesi ve buralarda okutulacak kitapların tarihi süreç içerisinde belirginleşmesi ile birlikte nesrin nazma dönüştürülmesi faaliyeti yaygın bir adet haline almıştır. Ancak şiir dilinin edebî yönü ön planda olduğundan hazf, takdir ve ihtisarlar yüklü miktarda olmakta ve müellifin kastettiği manayı idrak etmek zaman zaman zorlaşmaktadır (Ekinci, 2013, s. 42-43). Bu nedenle de yazılan asıl metne dair çok sayıda şerh, haşiye ve şerhin şerhi şeklinde sıralayabileceğimiz eserler vücuda gelmiştir.

İslamî ilimler tarihi boyunca hem kendi dönemine hem de kendisinden sonraki dönemlere damgasını vuran birçok alim yetişmiştir. Bu alimlerden biri, başta kıraat ilmi olmak üzere hadis, siyer ve İslam tarihi alanındaki birikim ve tecrübesi ile önemli bir yer ihraz eden İbnü'l-Cezerî'dir. İlim ile yoğrulmuş bir biyografiye sahip olan ve hicrî dokuzuncu asırda vefat eden İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) birçok eser telif etmiş (Altıkulaç, 1999, s. 556) ve bu eserlerin çoğu günümüze intikal etmiştir. İbnü'l-Cezerî ve eserleri üzerinde ilmî ve akademik birçok çalışma yapılmıştır.¹ Daha çok kıraat ilminde bir

¹ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr*, İfav Yay., İstanbul, 2016; Muhammed Mutî' el-Hâfiz, *Şeyhu'l-Kurrâ el-İmâm İbnü'l-Cezerî*, Daru'l-Fikr, 1995, Dimaşk; Mehmet Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010; İsmail Işık, *İbnü'l-Cezerî ve Câmiu'l-Esânîd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011; Nihat Şahin, *Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebî Adlı Eseri ve Analizi* (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler

otorite olma vasfı ile meşhur olan İbnü'l-Cezerî'nin günümüze ulaşan teliflerinden birisi, hadis usûlüne ait birçok konuyu gayet vecîz ve akıcı bir dille aktaran *el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* isimli eseridir. Onun hadise dair diğer eserleri de şunlardır: *el-Hisnu'l-Hasîn mün Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn, Miiftâhu'l-Hisni'l-Hasîn, el-Mes'adu'l Ahmed fî Hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed, Bi'setu'l-Alim mün Kelâmi Ebi'l-Kâsım, Mukaddimetu İlmi'l-Hadis, Esne'l-Metâlib fî Menâkibi Seyyidina Ali b. Ebi Tâlib, Şerhu'l-Mesâbîh, Fedâilü'l-Kur'an* (İbnü'l-Cezerî, 2008, s. 20 (mukaddimedede); Yüksel, 2016, s. 201-203; Altıkulaç, 1999, s. 556).

İbnü'l-Cezerî *el-Hidâye* adlı eserini nazım üslûbu ile yazmıştır. Onun eserini şiirsel bir dille yazmış olması yadırganmamalıdır. Zira o kıraat ilminde başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Mukaddime* isimli eserini de bu şekilde kaleme almıştır (İbnü'l-Cezerî, 2006). Binâenaleyh onun nazım nesre dönüştürebilen bir yönünün olduğunu ifade edebiliriz. Aynı şekilde kendisinden önce hadis usulünü nazım diline aktaran alimler de olmuştur. Bu alimlerden biri kendisiyle muasır ancak ondan önce vefat etmiş olan Zeynuddîn el-İrâkî'dir. el-İrâkî (ö. 806/1404) İbn Salah'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* isimli eserini *el-Elfiyye* ismi ve 1002 beyitle özetlemiş daha sonra bu eserine *Fethu'l-Müğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis* adıyla kendisi bir şerh yazmıştır (el-İrâkî, 2012; Kandemir, 1999, s. 118-119). Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî'den önce nesir haldeki hadis usul metnini nazım diline aktaran bir geleneğin mevcut olduğunu ifade edebiliriz. Şiirin etkileyici özelliğinden yararlanmak istediği anlaşılan İbnü'l-Cezerî'nin hadis usûlüne dair yazdığı *el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* adlı bu eserin konusu, muhtevası, seleflerinden farklı olarak temas ettiği konular, eserdeki metodolojinin tespiti ile bu eserin hadis ilmindeki yerine dair bazı tespitlerin yapılması kanaatimizce üzerinde durulması gereken ehemmiyeti haiz hususlardır.

1.Eserin İbnü'l-Cezerî'ye aidiyeti

el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye isimli eserin İbnü'l-Cezerî'ye aidiyeti noktasında neredeyse bir ihtilaf bulunmamaktadır. Hâcî Halife (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-Zunûn* isimli kitabında mezkûr eserin İbnü'l-Cezerî'ye ait olduğunu *el-Hidâye*'nin başında bulunan ilk beyitleri zikretmek suretiyle belirtmiş, bu eserin Takiyuddîn Hüseyin b. Ali tarafından *el-İnâye* ismi ile şerh edildiğini sözlerine eklemiştir (Hâcî Halife, tsz., s. II/2028). Ancak eserin ismi ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda bu eserin isminin *el-Hidâye İlä Ulûmi'd-Dirâye* şeklinde olduğu belirtilirken (Hâcî Halife, s. II/2028) bazılarında ise *el-Bidâye fî Meâlimi'r-Rivâye, el-Bidâye fî Ulûmi'l-Hadis* ve *el-Hidâye fî Funûni'l-Hadis* olduğu ifade edilmiştir (Yüksel, 2016, s. 202; Altıkulaç, 1999, s. 556; Muhammed Muti' el-Hâfiz, 1995, s. 25). Kanaatimizce eserin isminin *el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye* şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Sehâvî (ö. 902/1497) "*el-Ğâye Şerhu Metni İbnü'l-Cezerî el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*" ismi ile bu esere geniş ve hacimli bir şerh yazmıştır. İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık olarak 70 yıl sonra vefat etmiş olan Sehâvî'nin şerhinde *el-Hidâye* ifadesini zikretmesi bu iddiamızı güçlendirmektedir.

Sehâvî, muasırı olduğu bazı alimlerin kendisinden İbnü'l-Cezerî'nin bu eserine, ilim talebelerinin faydalanacağı ne çok kısa ne de bıktırarak düzeyde uzun bir şerh yazmasını istediklerini ve kendisinin de bu teklifi kabul ettiğini belirtmiştir (Sehâvî, 1995, s. 2).² İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı eserin manzûm halinin yaklaşık olarak 22-23 sayfa olduğunu düşündüğümüzde Sehâvî'nin şerhinin uzun olduğu düşünülebilir. Lakin nazım ile yazılan eserlerde hazf, takdîr ve ihtisâr fazla olduğundan şârihler bu eserleri açıklamak için daha uzun yazmak zorunda kalmışlardır. Manzûm olarak yazılan bu eser bazı yörelerde tatlı bir melodi ve kaside edasıyla hala okunmaktadır.³

Enstitüsü, İzmir, 2013; 01-04 Kasım 2018 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu" düzenlenmiş ve bu sempozyumda Hasan Yerkazan tarafından "Büyük Kıraat Alimi İbnü'l-Cezerî'nin Hadisçilik Yönü" ismi ile bir tebliğ sunulmuştur.

² İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye* isimli eserinin manzûm halini, hareke ve tashihlerle birlikte Takiyuddîn Ebu'l-Fettâh el-Kuneytirî neşretmiştir. Çalışmamızda İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hidâye* isimli eserine yapılan atıflarda ise Sehâvî'nin Muhammed Seyyidi tarafından tahkikli çalışılmış olan *el-Ğâye* isimli eseri esas alınmıştır.

³ <https://www.youtube.com/watch?v=W6les44DhFk> (Erişim tarihi: 11.06.2018).

2.Eserin şekil açısından incelenmesi

Eser Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e (sav) salât-selâm getiren beyitleri içeren bir mukaddime ile başlamıştır (Sehâvî, s. 2, 13).⁴

يَقُولُ رَاجِي عَفْوَ رَبِّ رُؤُوفٍ	(مُحَمَّدُ ابْنُ الْجَزْرِيِّ السَّلْفِيِّ)
الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى هِدَايَتِهِ	إِلَى حَدِيثِ الْمُصْطَفَى وَسُنَّتِهِ
صَلَّى عَلَيْهِ رَبُّنَا وَسَلَّمَا	وَزَادَهُ هِدَايَةً وَسَلَّمَا

İbnü'l-Cezerî, İslam'ın temel iki kaynağının Kur'an ve hadis/sünnet olduğunu vurgulamış (Sehâvî, s. 13), yazdığı bu eseri gayet güzel tertip ettiğini ve faydalı bilgiler ile tanzim ettiğini ikrar etmiştir (وردتها فؤائد تستعذب ... ورتبتها أحسن ما يرتب ... Sehâvî, s. 32). Hâtimede ise eserin 370 beyitten oluştuğunu belirtmiş ve yine salât-selâmla eserini nihayete erdirmiştir.

أَبْيَاتُهَا مَعْدُودَةٌ لِمَنْ رَوَى	ثَلَاثُمِائَةٍ وَسَبْعُونَ سَوَا
بَعْدَ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ الدَّائِمِ	عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى مِنْ هَاشِمٍ

Müellif, eserini Ebû Muhammed el-Mukrî es-Sâlimî isimli birisine ithaf ettiğini şu beyitlerle dile getirmiştir.

نَظَّمْتُهَا بِاسْمِ الْإِمَامِ الْعَالِمِيِّ	(أَبِي مُحَمَّدٍ الْمُقْرِيِّ السَّالِمِيِّ)
تَغْدُو إِلَى مِصْرَ مِنْ أَرْضِ بَرِحَةَ	فَهِيَ إِلَيَّ جَنَابَهُ تَحِيَّتِي

Eserin ithaf edildiği bu zat ile ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Ebû Muhammed el-Mukrî, zühd ve takva ehli birisi olup hadis semâinda bulunmuş, gün aşırı oruç tutmayı kendine adet haline getirmiş, Kur'an tilaveti ve zikir ile çokça meşgul olmuş ve İbn Arabî'ye oldukça fazla muhabbeti bulunan biridir. Asıl ismi Ebu'l-Meâlî es-Sâlimî ez-Zâhirî olan bu zat çeşitli idarî kademelerde yöneticilik yapmış, Saîdu's-Suedâ ve eş-Şeyhûniyye isimli medreselerde görev ifa etmiştir. Daha sonraları Dimyat ve İskenderiyye'ye sürgün edildiğini belirten Sehâvî, onun 811 yılında bir Ramazan günü hapisteyken boğularak feci bir şekilde öldürüldüğü bilgisini nakletmiştir (Sehâvî, s. 34-35; Sehâvî (b), s. X/289-290). Bu zat ile İbnü'l-Cezerî arasındaki ilişkinin niteliği, ne zaman görüştikleri, ne kadar beraber buldukları ve aralarında bir hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

Eserde hadis usûlüne dair hemen her konu, kimi zaman ayrıntılı bir şekilde, kimi zaman işaret edilerek, kimi zaman da hadislerden örnek verilmek suretiyle ele alınmıştır. Eser hadis talebelerinin âdâbı (آداب طالب الحديث) bölümüyle başlamaktadır. İlk hadis usûlü çalışmalarından kabul edilen Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî* adlı eserinin hemen girişinde, talebenin nitelikleri hakkındaki bölüm (باب القول في أوصاف الطالب) ve talebenin özellikleri ve takınması gereken edep (أوصاف الطالب وآدابه) adı ile; İbn Salah'ın (ö. 643/1245) da *Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserinin başlarında (27. ve 28. Nev') "Ma'rifetu Âdâbi'l-Muhaddis" ve Ma'rifetu Adâbi Tâlibi'l-Hadîs" ismi ile başlıklar açtıklarını ve iki eser ile İbnü'l-Cezerî'nin mezkûr eseri arasında bu yönüyle bir paralellik mevzu bahis olduğunu hatırlatmak yararlı olacaktır (er-Râmhürmüzî, 1391, s. 185, 201; İbn Salah, 1998, s. 11, 236, 245).

⁴ İbnü'l-Cezerî, tecvid ilmi ile ilgili olan Mukaddime isimli eserine de lafız olarak yukarıdaki beyitlere benzeyen ifadeler kullanmıştır: (محمد ابن الجزري الشافعي) بکz. İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetu'l-Mukaddime*, s. 1.

Herhangi bir eserdeki konu sıralaması ve dağılımı, bir anlamda müellifin yaklaşım ve metodolojisini de ortaya koymaktadır. Bu sebeple konu sıralamasından hareketle müellifin hassasiyet duyduğu noktaları tespit edebilmek de mümkün olmaktadır. Örneğin eserin, mukaddimeden hemen sonra *Hadis Talebesinin Âdâbı* ile başlayıp hâtimededen hemen önce de *Muhaddisin Âdâbı* ile bitirilmiş olması, geleneğimizde ilim tahsil ederken ve aktarırken belli bir edep ve erkâna riayet edilmesi gerektiğini ima etmektedir. Bu başlıkların altında hadis ilmi ile meşgul olan hadis talebesi ve hocasının temiz, vakûr ve heybetli olması, hadis meclisine hamdu senâ ile başlanıp dua ile bitirilmesi gibi konular işlenmiştir. Edep ile ilim birbirlerini tamamlayan iki önemli kavram olduğundan, muhaddisler edep-ilim birlikteliğine birçok atıf yapmışlar ve bu konuda müstakil eserler kaleme almışlardır. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî* adlı eserini burada zikretmek yeterli olacaktır (Hatîb el-Bağdâdî, 1996).

Eserdeki konu sıralaması şöyledir: Hadis öğrencisinin takınacağı tavır (âdâb), âli isnad çeşitleri, hadis semâmin uygun olacağı zaman dilimi ve rihle,⁵ hadis kitâbeti ve zabtı, isnadda yer alan remizlerin anlamları, hadis ile amel etmek ve taassubu terk etmek, hadis tahammül yolları, mana ve ihtisarla rivayet, hadisleri dil kusuru ve gramer hataları (lahn) ile aktarmaktan sakınma, rivayeti kabul ve reddedilenler, cerh-ta'dîl lafızları, hadisin kısımları: mütevâtîr, meşhûr, sahîh, hasen, sâlih hadis. Zayıf hadis ve çeşitleri: mürsel, maktû', munkatî', mu'dal, mu'anan, muallak, müdelles, garîb, azîz, muallel, şâzz, münker, müztarib, mevzû'. Yaşça büyük olanların kendilerinden küçük olanlardan rivayeti, babaların çocuklarından rivayet ettikleri hadisler, nâsih-mensûh, muhtelifu'l-hadis, sahabe bilgisi, kardeş raviler, birden fazla sıfat ve ismi bulunan raviler, esmâ ve künâ, elkâb ve ensâb, mutelif-muhtelif, müteffik- müftririk, garîbu'l-hadis, ravilerin tabakaları, muhaddisin âdâbı, mana ile rivayet, hâtıme.

Konu sıralamasından hareketle eserin belli bir metodoloji takip ettiğini ifade etmek mümkündür. Bazı konular kısa geçilmişken, örneğin garibu'l-hadis ile ravilerin tabakalarını ele alan kısımlar daha detaylı ele alınmıştır. Hadis usûlünün temel meselelerine geçmeden hadis kitâbeti ve zaptına, rivayet edilen hadis ile amel edilmesinin gerekliliğine ve hadis rivayetinde mümkün olduğunca hatalı rivayet etmekten sakınılması gerektiğine özellikle vurguda bulunup bunlar için ayrı başlıklar açılması, müellifin bu hususlardaki hassasiyetini ve hadis usûl ilminin üzerine oturduğu zemine ilişkin yaklaşımını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. İbnü'l Cezerî, bu eseri ile hadis usûlünün temel meselelerini ihtisaren ele almak istemiştir. Binâenaleyh eserin hangi amaçla kaleme alındığı hâtimedeki beyitlerde şöyle ifade edilmektedir:

وَهَا هُنَا قَدْ تَمَّتِ الْهَدَايَةُ جَامِعَةٌ مَعَالِمِ الرَّوَايَةِ

“Rivayet ilminin temel ilkelerini şâmil el-Hidâye isimli eser(imiz) böylece oldu kâmil.”

Hadis meclisinin nasıl açılacağı ve nasıl kapanacağı konusu da eserde dikkat çeken konulardandır. İbnü'l-Cezerî, muhaddisin hadis meclisine heybetli ve vakûr bir şekilde oturması, güzel kokular sürünmesi ve abdestli olması gerektiğini belirtmiştir. Hadis meclisinin Allah'a hamd ile açılması ve dersin dua ile bitirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. İlgili beyitler şöyledir (Sehâvî, s. 526):

وليجلس بهيبة موقرا مُمَكِّنَا مَطِيْبَا مَطَهْرَا
يفتح المجلس بالشنا وَالْحَمْدُ وَلِيخْتَمَهُ بِالذَّعَا

⁵ Buraya kadar olan konu sıralamasının Râmhürmüzî'nin eseriyle hemen hemen aynı başlık ve muhtevaya sahip olduğunu belirtmek isteriz. Bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 182-214.

3. Eserin muhteva açısından değerlendirilmesi

İbnü'l-Cezerî hadis ilminin her asırda güvenilir olan halef-selef alimleri tarafından nakledildiğini belirtmiştir (Sehâvî, s. 23). Hadis ilmüne samimi bir niyet ile başlanması, yaşça kendisinden daha genç, mukârin veya ileri olan kimselerden hadis elde edilmesi noktasında tekebbür gösterilmemesi ve bu ilimde Arapçaya vukûfiyetin olması gerektiğini belirten İbnü'l-Cezerî (Sehâvî, s. 39), çocukların hadise âşinalık kesbetmeleri için küçük yaşlardan itibaren hadis meclislerine getirilmesine vurguda bulunmuş ve bu çocuklardan -bazı alimlerin iddia ettikleri gibi buluş yaşına ulaşmayı değil- temyiz çağı olan beş yaşlarının sonunda hadis semainin sahih olacağı yönünde kanaat belirtmiştir (Sehâvî, s. 46). Nitekim İbn Salah, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn Zübeyr, Nu'mân b. Beşîr ve İbn Abbas gibi sahabilerin kable'l-buluğ rivayetlerinin kabul edildiğini belirtmiş ve bu durumu "...Çocukların küçük yaşta hadis meclislerine götürülmesinin yerleşik bir adet olduğu" ifadesi ile açıklamıştır (İbn Salah, 1998, s. 127-130). Kanaatimizce çocukların hadis ve ilim meclislerine getirilmesi hususu üzerinde durulması gerekmektedir. Zira günümüzde -istisnalar olmakla birlikte- herhangi bir İslamî disiplin ile ciddi uğraşmak isteyen kişiler, neredeyse yirmi ve üstü yaşlardan sonra başlayabilmekte bu da zihinlerin daha açık ve kabiliyet kazanabilecekleri çocukluk döneminden uzaklaşan bir zaman dilimine tekabül etmekte, neticede arzu edilen ilmi verimlilik elde edilememektedir.

Kişinin Müslüman olmadan önceki rivayetleri üzerinde de duran İbnü'l-Cezerî, hadis tahammülü esnasında ravinin Müslüman olma şartının olmadığını belirtirken, şârih Sehavî ise hadis nakletme zamanında (edâ) ravinin Müslüman olması konusunda bir ihtilafın olmadığını altını çizmiştir (Sehâvî, s. 66). İbnü'l-Cezerî bu görüşünü Sahihayn'da henüz Müslüman olmamışken hadis semânda bulunduğu anlaşılan ve Cübeyr b. Mut'im'den nakledilen şu hadis ile desteklemiştir: Muhammed b. Cübeyr, babası Cübeyr b. Mut'im'in Bedir savaşı esirlerinin fidyesi esnasında hazır bulunduğunu ve şu rivayeti naklettiğini belirtmiştir: "Hz. Peygamber'i (sav) akşam namazında Tûr sûresini okurken dinledim. Bu, imanın kalbimde yerleştiği ilk zamandı." (Buhârî, Meğâzî, 12, V/20). İbn Hacer de onun neseb ilmini iyi bildiğini, Bedir savaşında esir olanların fidye karşılığı serbest bırakılması esnasında hazır bulunduğunu ve burada Hz. Peygamber'den Tûr sûresini işittiğini ifade etmiştir. İbn Hacer'in aktardığı bilgiye göre Cübeyr b. Mut'im Bedir savaşından (m. 624) sonra Hudeybiye (m. 628) ile Mekke fethi (m. 630) arasında; bir başka görüşe göre Mekke fethinde Müslüman olmuştur (İbn Hacer, 2010, s. I/570-571; Sehâvî, s. 66). Buradan anlaşılmaktadır ki Cübeyr b. Mut'im, Müslüman olmadan önce bu hadisi işitmiş (tahammül) ancak İslam'ı kabul ettikten sonra bunu tahdîs etmiştir (edâ).

Eserde hadis kitâbeti konusunda bazı uyarılarda bulunulmuştur. Zapt, noktalama özellikle de birbirine benzer ravi isimlerinin harekelenmesi, peşi sıra zikredilen hadislerin birbirlerine karışmaması için bir işaretin konulması (ﻋﺒﺎﺩ) ve kişiye özel ıstılahların değil, herkesin anlayabileceği kavramların kullanılması hususunda hassas olunmasının altı çizilmiştir. "Hadislerin yazılması ve harekelenmesi" isimli bölümde, Hz. Peygamber'in (sav) isminin geçtiği yerde salât- selâm ile birlikte yazılmasının önemini vurgulayan müellif, hadisin alındığı şeyhin isminin açıkça yazılması, temrîz sığasıyla rivayet etmekten kaçınılması, eserin belirli bir düzen ve tertip ile yazılması gerektiğini vurgulamıştır (Sehâvî, s. 72-75). Müellif, hadis semâna ayrıca önem atfetmiştir. Buna göre hadis semânda bulunan kişi, rivayetiyle amel etmeli, daha sonra bir karışıklığa mahal vermemek için rivayeti kim/lerden dinlediğini, rivayetin zaman ve mekânını belirtmeli, nokta ve harekelemesine riayet ederek açık, okunabilir ve düzgün bir yazı ile yazmalıdır (Sehâvî, s. 85).

Rivayetin ihtisarla ve mana ile rivayet edilmesi, çalışmada ele alınan konular arasındadır. Doğru olan görüşe göre rivayetin alana hakim bir muhaddis tarafından (alim) mana ile rivayet edilmesinin uygun olabileceğini, bununla birlikte bazı tereddütlerin de mevcut olduğunu belirten İbnü'l-Cezerî, ihtisar ile rivayetin ise üç şarta bağlı olduğunu altını çizmiş, bunları rivayet eden kişinin alim, mümeyyiz ve tahkik ehli olması şeklinde sıralamıştır (Sehâvî, s. 113).

Müellife göre rivayetin kabul edilebilmesi için ravinin âdil, güvenilir, zihnî melekeleri körelmemiş ve fiska bulaşmamış olması gerekmektedir. İbnü'l-Cezerî ravinin cerh sebeplerinin söylenmesinin evlâ olduğunu belirtmiştir. Ona göre isnadda ismi belirtilmeyen mübhem bir ravi, hakikatte sika olup sika biri tarafından rivayeti aktarılsa da (لَيْسَ بِتَعْدِيلٍ بِهَذَا الْحَكْمِ وَثِقَةٌ عَنْ رَجُلٍ يُسَمَى) bu, isnadın sıhhati için yeterli değildir. Ancak sika ravinin genelde sika olanlardan rivayet ettiği biliniyor ise ismi zikredilmeyen mübhem ravinin adil bir ravi olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir (Sehâvî, s. 130).

Müellife göre ta'dîl lafızlarının sıralaması (merâtibu't-ta'dîl) şöyledir (Sehâvî, s. 138-141; Özçelik, 2016, s. 113-176):

- 1.Sika, güvenilir, mümkün, hüccet
- 2.Sadûkun me'mûn, lâ be'se bihi
- 3.Şeyh
- 4.Sâlih.

Cerh lafızlarının (merâtibu'l-cerh) sıralaması ise şu şekildedir:

- 1.Leyyinu'l-hadîs
- 2.Leyse bi'l-kaviyy
- 3.Mukâribu'l-hadîs⁶, daîfu'l-hadîs
- 4.Metrûku'l-hadîs, vâhi'l-hadîs, zâhibu'l-hadîs ve kezzâb.

Eserde cerh-ta'dîl bağlamında Hz. Peygamber'e (sav) bilerek yalan isnad eden kişinin tevbe etmesi halinde rivayetin kabul edilemeyeceği ancak insanlar arasında yalan söyleyen kişinin bir daha bu fiili işlemek üzere tevbe etmesi durumunda rivayetin değerlendirilmeye alınabileceği ifade edilmiştir (Sehâvî, s. 146).

Müellif, hadisin kısımlarını mütevâtir, meşhûr, sahîh, hasen, sâlih, zayıf, müsned, mevkûf, mürsel, maktû', munkatî', mu'dal, muan'an, muallak ve müdelles şeklinde sıralamış ve bunlardan her biriyle ilgili müstakil başlıklar açmıştır. Mütevâtir hadisin, hadis usûlündeki yaygın tanımını kabul ettiği görülen İbnü'l-Cezerî, bu nevi haberin kati ilim ifade ettiğini belirtmiş ve "men kezebe..." hadisi (Buhari, İlim, 38, I/35) ve namazlarda ellerin kaldırılması (refu'l-yedeyn) ile ilgili hadisleri (Buhârî, Ezân, 83, I/179) örnek kabilinden zikretmiştir.⁷ Sehâvî'nin Nevevî'ye isnad ederek aktardığı bilgiye göre "men kezebe..." hadisi iki yüz sahabîden nakledilmiştir (Sehâvî, 163). Şârih Sehâvî, namazda ellerin kaldırılması ile ilgili hadisin ise kırk sahabîden aktarıldığını belirtmiş ve "Kim Allah için bir mescid inşa ederse..." (Buhari, Salat, 65, I/116; Müslim, Mesacid, 25, I/378), "Mestler üzerine mesh" (Buhari, Vudû, 35, I/53; Muvatta, Tahâre, 8-9, I/36-38), "Şefaât" (Buhari, Rikak, VII/202; Müslim, iman, 316, I/177-178) ve "Ru'yetullah" (Buhari, Tevhid, 24, VIII/179; Müslim, İman, 296-298, I/163) gibi hadislerin de mütevâtir olduğunu sözlerine eklemiştir (Sehâvî, s. 146).

Sahîh hadis için de müstakil bir başlık açıldığı görülen eserde sahîh hadisin şartları genel kabul gören şekliyle şöyle sıralanmıştır (Suyûtî, 2009, s. 33-44): Mevsûlu's-sened, ravinin âdil ve zâbit olması, rivayetin şâzz ve muallal olmaması. Müellif, Sahîhayn'ı ve ismini vermeksizin bu ikisi dışında kalan ve sahîh hadisleri içeren *diğer eserlerin* sıhhat şartlarını haiz olduğunu ima etmiştir (Sehâvî, 174). Ancak

⁶ Sehâvî, müellifin "mukâribu'l-hadîs" ifadesini cerh sebepleri arasında zikretmekle İbn Salah ve sonrasında gelen hadis usûlcülerden ayrıldığını zira bu istilâhın başta Buhârî ve Tirmizî tarafından ta'dîl mertebelerinin sonuncusu kabul edildiğini ifade etmiştir. bkz. Sehâvî, a.g.e., 140.

⁷ Ayrıca bkz. Buhârî, *Refu'l-Yedeyn Fi's-Salat*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1996 (Buhari bu eserinde namazda ellerin kaldırılması ile ilgili rivayetleri zikretmiştir.) Refu'l-Yedeyn ile ilgili rivayetler ve bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. Muhammed b. Ebibekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Refu'l-Yedeyni Fi's-Salat*, thk. Ali b. Muhammed, Daru İlmi'l-Fevaid, Cidde, tsz.

Sehâvî, bu konuda ihtilaf olduğunu ve sahîh hadisleri cem etmek maksadıyla telif edilen İbn Huzeyme (ö. 311/924), Ebû Avâne (ö. 316/929) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) eserlerinin isim benzerliği dışında Sahihayn gibi olmadığını zira bu eserlerde sahîh olan haberlerin yanı sıra sahîh olmayanların da bulunduğunu belirtmiştir (Sehâvî, s. 174). Kanaatimizce İbnü'l-Cezerî'nin sahîh hadisleri içeren kitapları Sahihayn ve "diğer eserler" şeklinde zikretmesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Zira sahîh hadis toplama niyetiyle yola çıkan her müellifin hassasiyet düzeyi aynı değildir. Bazı hadis müelliflerinin eserlerinin başında sahîh kaydının olması, bu eserde bulunan bütün rivayetleri sahîh kılma gibi; eserlerinin başında sahîh kaydı olmayan müelliflerin eserlerindeki rivayetler de bütünüyle zayıf değildir. Ancak eserlerinin ismine sahîh kaydını koyan müelliflerin sahîh hadis derlemeyi amaç edindiklerini ve bu niyetle eserlerini telif ettiklerini ifade edebiliriz. Bu müelliflerden kimi mütesâhil iken kimi daha müteşeddîd davranabilmiştir. Dolayısıyla her eseri hatta her rivayeti ayrı ayrı değerlendirdikten sonra sahîh olup olmadığı yönünde kanaat belirtmek daha isabetli bir yoldur. Kaldı ki Sehâvî'nin de isabetle işaret ettiği gibi sahîh hadis toplama niyetiyle yola çıkan bazı müelliflerin eserlerinde sahîh olmayan rivayetler de tespit edilmiştir.

Eserde ele alınan başlıklardan biri muallal hadislerdir. Müellife göre illetli hadisleri hadis-sünnet uleması dışında fark etmek mümkün değildir ve bu alimler illetli hadisleri tespit etme noktasında mütehasıs olmuşlardır. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu hadis alimleri o kadar uzmanlaşmışlardır ki bazıları bunu neredeyse "kehânet" olarak algılamıştır (Sehâvî, s. 240).

Sonraki dönemlerde müstakil birer disiplin olma seyri gösteren nâsîh-mensûh, muhtelifü'l-hadîs ve garîbu'l-hadîs ilimleri de eserde ele alınmış ve nâsîh-mensûhun ictihad ehliyetine sahip ve ilimde derinleşmiş kimseler tarafından (المُجْتَهَدُ الرِّسْوَح) belirlenebileceği ifade edilmiştir (Sehâvî, s. 295). Muhtelifü'l-hadîse gelince zahiren ihtilaflı görünen hadislerden bir kısmının arası telif edilebilirken (cem'-telif); diğer kısmının arası telif edilemez. Bu noktada, ihtilaflı hadisler arasında nesh olgusunun olup olmadığına bakılmalıdır. Eğer hadisler arasında nesh varsa nâsîh olan hadis ile amel edilir ve mensûh olan hadis terkedilir. Eğer müteâriz hadisler arasında nesh olgusu da yoksa bu durumda rivayetlerden birisi bazı sebeplere binaen tercih edilir (Sehâvî, s. 300). Dolayısıyla ihtilaflı hadislerde önce cem' ve telif sonra nesh sonra da tercih metodları sırasıyla devreye sokulmalıdır (Kanarya, 2017, s. 133-154). Bu başlık altında rivayetlerden birinin diğerine tercih edilmesinin mümkün olmadığı yerlerde tevakkuf edilmesi ile ilgili bir bilginin İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinde mevcut olmadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bilindiği gibi hadislerde anlamı kapalı ve açıklanmaya muhtaç kelimeler, genel anlamda garîbu'l-hadîs ilmi (İbn Kuteybe, 1977, s. 148-149) içerisinde değerlendirilmektedir. Eserde en çok yer kaplayan konulardan birisi garîbu'l-hadîse dairdir. Bu konunun eserde fazla yer kaplamasının nedeni, müellifin yazılışı aynı ama anlamları farklı kelimelerin irablarının farklı olduğunu belirtmiş olması ve sayabildiğimiz kadarıyla 86 garîb kelimenin manalarını zikretmek istemesinden kaynaklanmıştır. Zira müellife göre nasıl isimlerde benzerlik teşkil eden mu'telif-müfterik ve müttefik-muhtelif⁸ neveleri bulunuyorsa aynı durum garîb kelimelerde de geçerli olabilmektedir (Sehâvî, s. 426).

Eserde "sahabî bilgisi" ismi ile bir başlık açılmış ve burada sahabe konusuyla ilgili bazı hususlara temas edilmiştir. Müellif klasik hadis usûlündeki sahabî tanımını tercih etmiş ve "Hz. Peygamber'i (sav) gören kişi" tanımını burada zikretmiş, sahabenin icma ile udûl olduğunu, son vefat eden sahabînin hicri 100'de vefat eden Ebu't-Tufeyl olduğunu sözlerine eklemiş ve sahabeyi kendi arasında bir derecelendirmeye tabi tutmuştur (Sehâvî, s. 303-306). Buna göre sahabenin en faziletlileri sırasıyla Dört Halife, Aşere-i Mübeşşere, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud ve Hudeybiye'deki Bey'atu'r-Rıdvân'a katılan sahabîlerdir (Sehâvî, s. 306).

⁸ Yazılışları aynı, okunuşları farklı olan (سَلَامٌ سَلَامٌ) isim, nisbe, lakab ve künyelere Mu'telif-Muhtelif, yazılış ve okunuşları aynı olmakla birlikte farklı şahısları gösteren, isim, künye ve lakablara ise Muttefik-Mufterik adı verilir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İfav Yay., İstanbul, 2013, 231, 238.

Belirtmekte fayda gördüğümüz hususlardan biri de şudur ki müellif ricâl ilminin öğrenilmesine özel bir önem atfetmiş, ravilerin tabakaları ile doğum ve vefat tarihlerinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira ravilerin ve hadis alimlerinin doğum-vefat tarihlerinin bilinmesi, isnadda bir inkita' olup olmadığı, ravinin hadisi aldığı hocası ile hakikatte mülaki olup olmadığı, dolayısıyla hadisin sıhhat durumu ile ilgili olarak bizlere sağlıklı bilgiler vermiş olacaktır. Bu sebeple, Rivâyetü'l-Ekâbir Ani'l-Esâgîr, Rivâyetü'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifetu'l-İhve ve'l-Ehevât, Men Lehu Esmâun Muhtelifetun ve Nuûtun Müteaddidetun, el-Künâ, el-Esmâ, el-Elkâb ve'l-Ensâb, Evtânu'r-Ruvât ve Kabâiluhum ve Büldânuhum, el-Mübhemât, el-Mü'telif ve'l-Mühtelif gibi müstakil konu başlıkları açılmış ve mezkûr konularla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

4. Eserde hadis usûlü açısından dikkat çeken hususlar

İbnü'l-Cezerî'nin eserinin muhtevası, hadis usulü ile ilgili yazılmış diğer eserlerle hemen hemen aynı konuları içermektedir. Bu yönüyle eser kendisinden önce kaleme alınan eserlerin bir hülâsası olarak değerlendirilebilirse de bazı konuların öne çıktığını özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Şimdi bunları incelemeye çalışalım:

a- Âli isnad vurgusu: İbnü'l-Cezerî, hadis ilmi ile uğraşacak kimselerin rivayetin keyfiyeti, seman nasıl olacağı ve hadis usûlünün ana meselelerini bilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Sehâvî, s. 38). Hadis usûl ilminin teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren isnada özel bir ehemmiyet atfedilmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) "*Bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*" sözüne atıfta bulunmuştur (Müslim, Mukaddime, I/14; Dârimî, Mukaddime, 38, I/93).

Müellif eserinin hemen başında, hadis ilmi ile uğraşan kimselerin âli isnadlı rivayetleri elde etmek için özel bir gayret sarf etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Âli isnad, hadisi en kısa yoldan Hz. Peygamber'e (sav) ulaştıran sahîh sened manasına gelmektedir (Koçyiğit, 1998, s. 151). Bu çerçevede Sehâvî, Ahmed b. Hanbel'in "*Âli isnadlı hadisleri araştırmak, seleften bize intikal eden bir sünnettir.*" ifadesini zikrederek İbnü'l-Cezerî'nin bu görüşünün seleften itibaren var olduğunu ve bu nevi rivayetlerde hata payının daha az olduğunu dolayısıyla sahîh olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Sehâvî, s. 41). Müellif âli isnad kavramına bir genişlik kazandırmış, âli isnadın beş çeşidi olduğunu zikretmiş ve bunları şöyle sıralamıştır (Sehâvî, s. 41-45):

- 1- Ravileri sayıca az ve Hz. Peygambere yakın olan isnad (Kurbu'r-Rasûl)
- 2- Hıfz, itkân ve mevsûkiyet cihetiyle hadis imamlarına yakın olan isnad
- 3- Şeyhayn ve Sünen-i Erbaa müelliflerine muvafakat ile nakledilen isnad
- 4- Vefat tarihi erken olan ravilerin rivayetlerini öncelemek suretiyle nakledilen isnad
- 5- Semâi önce olan ravilerin rivayetlerini dikkate alma esasına dayalı isnad.

b-Hadis kitaplarını derecelendirme gayreti: Müellif hem ümmet nezdinde fazlaca iştihar bulmasından hem de diğer hadis kitaplarına göre daha fazla sahîh hadis içermesinden dolayı Sahihayn'ı birinci sırada zikretmiştir. Bir başka ifade ile Buhâri ve Müslim'i aynı derecede zikretmiş bunların aralarını tefrik etmemiş sonra sırasıyla Tirmizî, Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen-i Erbaasını zikretmiştir. Daha sonra Müsned usûlü ile kaleme alınan eserlere geçmiş ve bunlar içerisinde Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini en güzel Müsned (خير مُسْنَد) olarak nitelemiştir. Daha sonraki dönemlerde sünnet kitapları (كتب السنة) içerisinde en kapsamlı olan eserin Beyhakî'nin *Sünen*'i; Mu'cemler içerisinde en geniş olanın ise Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i olduğunu ifade etmiştir (Sehâvî, s. 53-56).

c- Rivayetlerde taassup duygusundan kaçınılması: Rivayetlerin tahammül ve edâsında taassup olgusu, muhaddislerin dikkat çektikleri önemli noktalardan biridir. Bir başka ifade ile rivayetlere bireysel duygu, düşünce ve kanaatlerin yansıtılmaması ilmî emanet ve hassasiyetin bir gereğidir. Bu

sebeple müellif rivayet ilminde mezhebî ve ideolojik taassuptan uzak durulması gerektiğini (Erman, 2017), Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinin⁹ bir ekolun/mezhebin yaklaşımlarına indirgenmesinin doğru olmadığını ve bid'at ehli olanların dâi (propagandist) olmaması koşuluyla rivayetlerinin alınabileceğini ifade etmiştir (Sehâvî, s. 87, 146.)¹⁰ Eserde hadis talebesinin, hocasının huzurunda ezberden ya da önündeki kitaptan hadisi arz etmesi manasına gelen "kıraat" metodu (Itr, 2008, s. 73) üzerinde özellikle durulmuş, kiraatin feshata riayet edilerek, tane tane ve sesli olarak yapılmasının ehemmiyetine dikkat çekilmiştir (Sehâvî, s. 129).

d- Rivayette titizlik gösterilmesi: Müellif, ravinin Hz. Peygamber'den (sav) sâdir olmayan bir sözü Hz. Peygamber'e isnad etme tehlikesinin farkında olması ve buna karşı uyanık olmasının lüzumu üzerinde de ısrarla durmaktadır. Bu nedenle rivayetin sağlıklı bir şekilde diğer nesillere ulaşabilmesi için tashîf, tağyîr ve tahrîften uzak olması gerekmektedir. Rivayetin herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın nakledilebilmesi için ravinin ortalama bir ilmî birikime sahip olması arzu edilen bir durumdur. Binâenaleyh müellife göre ravinin nahiv, sarf ve lügat ilminden haberdar olması gerekmektedir. Ayrıca birbirine benzer ravi isimlerinin karıştırılmamasına ve hadis şeyhlerinin bizatihi kendilerinden hadis alınmasına (من أفواه الشُّيوخ العلماء) özellikle dikkat etmek gerekmektedir. İbnü'l-Cezerî'ye göre yukarıda zikri geçen hususlara riayet edilmesi rivayetin tashif olasılığını en aza indirecektir (Sehâvî, s. 129).

e-Sika ravinin ihtilat hali: İhtilat, sika ravinin ömrünün sonlarına doğru aklî melekelerinin zayıflaması, hafıza bozukluğu yaşaması veya bunları kaybetmesi halidir (Aydın, 2013, s. 130). Genel kabul gören görüş sika ravinin ihtilat halinden önceki rivayetlerinin kabul edilmesi ve ihtilattan sonraki rivayetlerin ise makbul addedilmemesidir (Hatîb el-Bağdâdî, 2006, s. 127; İbnü'l-A'cemî, 1988, s. 13-14-Muhakkikin mukaddimesi). İbnü'l-Cezerî, sika ravilerden ahir ömürlerinde ihtilata maruz kalanların bilinmesi gerektiği, ihtilattan önce rivayet edilenlerle sonra rivayet edilenlerin ancak bu suretle birbirlerinden ayırt edilebileceği hususu üzerinde durmaktadır (Sehâvî, s. 152).

f- Sahîh hadisleri tespit imkanı: Sahîh hadisin Buhârî ve Müslim tarafından derlendiği, herhangi bir hadisin sıhhatinin tespit edilmesinin sonraki asırlarda mümkün olmayacağı yönünde görüş beyan edenler olmuş ve bu görüş İbn Salah ile birlikte daha fazla meşhur olmuştur (Tuğlu, 2012, s. 136-155). Bilindiği üzere İbn Salah, Buhârî ve Müslim'den sonraki müteahhir dönemlerde sahih hadisin tespitinin zorluğu üzerinde durmaktadır (İbn Salah, s. 16-17). İbnü'l-Cezerî, selefleri Nevevî (ö. 676/1277) ve İbn Kesîr'de (ö. 774/1372) olduğu gibi hadisin sıhhat tespitinin sonraki dönem alimleri için de imkan dahilinde olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu nedenle sahih hadislerin sadece Buhârî ve Müslim'e indirgenmesinin doğru olmadığını sonraki dönemlerde de şartları haiz olması koşuluyla sahih hadis tespitinin yapılabileceğini zikretmiştir (Sehâvî, s. 177; Bağcı, 2003, 549-550).

g- Garîb ve Azîz hadis: Garîb hadisi herhangi bir tabakada ravi sayısının bire düşmüş olması şeklinde tanımlayan İbnü'l-Cezerî, rivayetin garîb olmasının bizatihi zayıf sayılması için yeterli bir sebep olmadığını bunlardan sahîh, hasen ve zayıf olanların bulunabileceğini belirtmiştir (Sehâvî, s. 238). Yine İbnü'l-Cezerî, azîz hadisi her tabakada iki-üç ravinin hadis hocasından rivayet etmesi şeklinde tanımlamış ve bu tanımda "عالم رباني" ifadesini kullanmıştır (Sehâvî, s. 238). Buradan anlaşılmaktadır ki müellif, hadisin kendisinden alındığı hocanın veya ravinin sadece hadis aktarma ehliyetini değil aynı zamanda ilimde derinleşmiş olmasını, takva sahibi olmasını ve rivayet ettiği hadis ile amel etmesini önemsemektedir.

⁹ Anlaşıldığı kadarıyla müellif sünnet ile hadisi birbirine yakın anlamda kullanmaktadır. Eserinin başka bir yerinde de illetli hadislerin herkes tarafından bilinmeyeceğini ancak sünnet uzmanları (أطباء السنة) tarafından bilinebileceğini vurgulayarak hadis ile sünnetin neredeyse aynı anlama tekabül ettiğini ima etmiştir. bkz. Sehâvî, a.g.e., s. 240.

¹⁰ والحدِّثُ الحدَّارُ من تعصب وأن يردُّ سنةً بمذهب.

h- Mütabaat ve şâhid hadis: Ferd ya da garîb olduğu sanılan bir hadisin başka tariklerle nakledildiğinin ortaya çıkmasına Mütabaat (Polat, 2006, s. XXXII/181); herhangi bir hadise aynı sahabiden gelen benzer muhtevadaki ikinci hadise ise “şâhid” adı verilmektedir (Aydınlı, s. 291).¹¹ Mütabaat ve şâhid hadis konusu hadis usûlünde zaman zaman karıştırılabilmektedir. İbnü'l-Cezerî'ye göre i'tibar (araştırma) neticesinde teferrüd etmiş olan bir hadisin diğer tarikleri de araştırılır. Araştırma neticesinde söz konusu hadisi lafız açısından destekleyen güvenilir bir tarik bulunursa buna Mutâbi'; mana açısından muteber bir tarik ile takviye edilirse buna Şâhid adı verilir (Sehâvî, s. 247).

ı- Mevzu Hadis: İbnü'l-Cezerî her ne niyetle olursa olsun hadis uydurmanın kabul edilemeyeceğini ancak bu tür rivayetlerin, mevzu olduklarını ortaya koymak ve insanlar tarafından bilinmesini sağlamak şartıyla aktarılmasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Mevzu hadisin Hz. Peygamber (sav) adına uydurulmuş (muhtalak/masnû') rivayetler olduğunu belirten müellif, bunun sebeplerini ve örneklerini şöyle sıralamıştır (Sehâvî, s. 258-259):

1- Allah rızası için (ihtisâben) terğîb-terhîb amaçlı uydurulan rivayetler. Bu türden rivayetler, İbnü'l-Cezerî tarafından en tehlikeli kısım olarak kabul edilmiştir. Sûrelerin faziletinin teker teker sıralandığı rivayetler ile Şaban ayının ortasında (15. günü) kılınacak namaz gibi rivayetler bu nevidendir.

- 2- Yanlışlıkla (zann) hadis olduğu düşünülerek ravi tarafından aktarılanlar
- 3- Heva ve taassuptan kaynaklanan rivayetler
- 4- Dünyalık bir menfaat elde etmek ve yöneticilere iyi görünmek arzusuyla uydurulanlar
- 5- İnsanları saptırmak amacıyla Zenâdika tarafından uydurulanlar

i- Fakîhlerden söz etmesi: Munhasıran hadis usûlü ile ilgili yazılan eserlerde fakih alimlerden genellikle söz açılmazken müellif tabiûndan “yedi fukahâ” ismi ile bir başlık açmıştır: Ubeydullah b. Utbe, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zubeyr, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Süleymân b. Yesâr, Kâsım b. Muhammed b. Ebibekr es-Siddîk, Ebû Seleme b. Abdirrahmân (Sehâvî, s. 323-324). Kanaatimizce müellifin bu isimleri zikretmesini, sonraki dönemlerde sistematik hale gelen fıkıh ilmi bağlamında değil; söz konusu isimlerin hadisleri kavrama ve yorumlama yetkinlikleri (dirâyetu'l-hadis/fikhu'l-hadîs) bağlamında değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Sonuç

İslam medeniyetinin ilmî ve kültürel bakımdan gelişmesine katkıda bulunan alimlerden biri, hicrî 9. asırda vefat eden hadis, kıraat, siyer ve tabakat gibi bir çok disipline ait eser kaleme alan İbnü'l-Cezerî'dir. Çalışmamızda onun *el-Hidâye Fî İlmi'r-Rivâye* isimli eseri incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Manzûm olarak kaleme alınan eserde, hadis usûl ilminin hemen her meselesine dair bilgilere yer yerilmiş, veciz ve akıcı bir üslup kullanılmıştır. Sehâvî'nin şerhi ise özellikle mübhem görünen konularda açıklayıcı bilgilere yer verdiği için metin ve şerhinin beraber mütalaa edilmesinde yarar olacaktır.

2- Eserde herhangi bir hadis usûlü eserini telhis ettiğini belirtmeyen İbnü'l-Cezerî'nin şekil, muhteva ve metodoloji açısından Râmhürmüzî ve İbn Salah'tan faydalandığı ihtimalinin ağırlık kazandığı ancak bazı konularda onlardan ayrıldığı (sahih hadisin tespiti gibi) kanaati bizde hasıl olmuştur.

¹¹Abdullah Aydınlı “Şâhid” terimi için şu iki tanımı zikretmiştir: “1. Herhangi bir hadise bir başka sahabiden gelen benzer muhtevadaki ikinci hadis; 2. Herhangi bir hadise, başka bir sahabiden gelen tamamen aynı veya benzer muhtevadaki ikinci hadis.” Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 291.

3- Hadislerin sıhhat tespitinde isnad merkezli bir yaklaşımın benimsendiği eserde âli isnad vurgusu, hadis kitaplarını sıhhat açısından derecelendirme, rivayetlerin aktarımında hassas olunması, taassup duygusu ile hareket edilmemesi, cerh-ta'dil lafızlarının sıralaması ve sahîh hadisin sonraki alimler tarafından gereken şartları taşıması kaydıyla tespit edilebileceğine dair vurgular dikkat çekicidir.

4- Ravinin kimliğine ve tanınmasına ehemmiyet attığı görülen müellif, isnad merkezli hadis anlayışını benimsemiş, bu nedenle Rivâyetu'l-Ekâbir Ani'l-Esâğir, Rivâyetu'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifetu'l-İhve ve'l-Ehevât, el-Künâ, el-Esmâ, el-Elkâb ve'l-Ensâb literatürüne yönelik vurgular eserde ağırlık kazanmıştır.

5- İbnü'l-Cezerî'nin manzûm olarak kaleme aldığı bu eseri ve bu eser üzerinde hacimli bir şerh yazan Sehavî'nin "el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidâye" isimli eseri üzerinde akademik çalışmaların yapılması ve ilim dünyasına yeni bir tasnif ve metodoloji ile kazandırılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, T. (1999). "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, c. XX, s. 551-557.
- Aydınlı, A. (2013). *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İfav Yayınları.
- Bağcı, H. M. (2003). "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001)*, Ankara: TDV Yayınları.
- el-Bağdâdî Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatîb. (1996). *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- _____. (2006). *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- _____. (1996). *Refu'l-Yedeyn Fi's-Salat*, Beyrut: Daru İbn Hazm.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. (1992). *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dündar, M. (2013). Şark Medreselerinde Ezber ve Tekrar Metodu, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyum (29 Haziran- 1 Temmuz 2012), Edt. İsmail Narin, Bingöl: *Bingöl Üniversitesi Yayınları*.
- Ekinci, K. (2013). "Bir Hafz Çeşidi Olarak İhtibakın Analizi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı X, Kasım, s. 42-49.
- Erman, U. (2017). *Hicri III. Asırda Yaşayan Muhaddislerin ideolojik Aidiyetlerin Hadis Rivayetine yansımaları*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Hâci Halîfe, Mustafa b. Abdillâh. (tsz). *Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî.
- el-Hâfız Muhammed Mutî'. (1995). *Şeyhu'l-Kurrâ el-İmâm İbnü'l-Cezerî*, Dimaşk: Daru'l-Fikr.
- el-İrâkî, Zeynuddîn. (2012), *Fefhu'l-Müğîs Bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs*, thk. Mahmûd Rabî', Beyrut: Müessesetu'l-Kutübî's-Sekâfiyye.
- Işık İ. (2011). *İbnü'l-Cezerî ve Câmiu'l-Esânîd Adlı Eseri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Itr N. (2008). *Menâhîcu'l-Muhaddisîne'l-Âmme*, Dimaşk: Daru Tîbe.

- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. (2006). *Manzûmetu'l-Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde: Daru Nûri'l-Mektebât.
- _____, (2008). *el-Hisnû'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidisi'l-Mürselîn*, thk. Abdurrauf b. Muhammed, Kuveyt: Güras Yayınları.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer. (2010). *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Komisyon, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebibekr. (tsz). *Ref'u'l-Yedeyni Fi's-Salât*, thk. Ali b. Muhammed, Cidde: Daru İlmi'l-Fevaid.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (1977). *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Bağdat: el-Cumhûriyetu'l-Irakîyye Vizâretü'l-Evkâf.
- İbn Salah, Osman b. Abdirrahman eş-Şehrazûrî. (1998). *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nuruddîn İtr, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Kanarya, B. (2017). *İhtilâflı Hadisler-İmâm Şâfiî'nin Yaklaşımı-*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kandemir, M. Y. (1999). "İrâkî Zeynuddîn", *DİA*, c. XIX, s. 118-121.
- Koçyiğit, T. (1998). *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları.
- Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh el-Esbehî. (1994). *Muvattau'l-İmâm Mâlik (Rivâyetu Muhammed b. el-Hasen)*, thk. Abdulvahhab Abdullatif, Kahire: Vizâretü'l-Evkâf.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. (1992). *Sahîhu Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Polat, S. (2006). "Mütabaat", *DİA*, c. XXXII, s. 180-181.
- er-Râmhürmüzî, el-Kâdî el-Hasan b. Abdirrahman.(1391). *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Savan, M. (2010). *İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- es-Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. (1983). *el-Ğâye Şerhu Metni İbn el-Cezerî el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Muhammed Seyyidî Muhammedü'l-Emîn, Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ.
- _____-b-, (tsz). *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Beyrut: Daru'l-Cîl.
- Sibd İbnu'l-Acemî, Burhanuddîn Ebû İshak. (1988). *Nihâyetu'l-İğtibât Bi Men Rûmiye Mine'r-Ruvâti Bi'l-İhtilât*, thk. Alâuddîn Ali Rızâ, Kahire: Daru'l-Hadis.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. (2009). *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân.
- Şahin, N. (2013). *Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebî Adlı Eseri ve Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, F. (2016). *İbn Ebî Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîldeki Metodu*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Tuğlu, N. (2012). "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysâbü'rî ve İbn Salah Özeline)", *Dini Araştırmalar*, cilt: XV, sayı:41, s. 136-155.
- Yüksel A. O. (2016). *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr*, İstanbul: İfav Yayınları.